

УДЗЕЛ ТАТАРСКАГА НАРОДА Ў ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЕ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ

3. Канапацкая, г. Мінск

3 нападзеннем 22 чэрвеня 1941 года фашысцкай Германіі на Савецкі Саюз пачаўся новы этап другой сусветнай вайны. Над усімі народамі, што насялялі СССР, навісла смяротная пагроза, бо ў выпадку перамогі фашыстаў усяму насельніцтву, як людзям другога або трэцяга гатунку раней ці пазней было наканана фізічнае вынішчэнне.

Разгром фашызму з’явіўся вынікам намаганняў і ахвяр народаў, прадстаўнікоў розных нацый. За гераічныя ўчынкі ў баях за Беларусь адзначаны самымі высокімі ўзнагародамі – атрымалі званне Героя Савецкага Саюза 1196 рускіх, 309 беларусаў, 251 украінец. Усяго званне Героя Савецкага Саюза атрымалі за вызваленне Беларусі прадстаўнікі больш за 40 нацыянальнасцей. Сярод іх 27 татар: Аліўлін Х.Ш., Актуганаў М.С., Султан Амет-хан, Булатаў В.Г., Габдрашытаў Ф.Г., Гаўрылаў П.М., Гайнудзінаў Д.Г., Гарэеў М.Г., Гізатулін А.Т., Гізатулін Х.Г., Даўлетаў Б.Э., Даўлетаў Б.Р., Даўтаў І.С., Дубін І.Х., Каліеў А., Мурзаханаў Г.Г., Пятроў М.П., Рахматулін Ш.С., Санфірава С.А., Сейтвеліеў С., Сібагатулін Л.С., Сыртланава М., Хазіеў В.Х., Хайрулін Х.З., Юсупаў І.А., Якупаў М.Я., Янціміраў Б.Я. Лётчыкі Султан Амет-хан і Муса Гарэеў былі ўзнагароджаны Залатой Зоркай двойчы. За гераічныя подзвігі ў гады Вялікай Айчыннай вайны найвышэйшую ўзнагароду краіны атрымаў 161 татарын. Па колькасці Герояў Савецкага Саюза татары знаходзяцца на чацвёртам месце пасля рускіх, украінцаў і беларусаў.

Залатымі літарамі ў гісторыю Вялікай Айчыннай вайны ўпісана імя аднаго з кіраўнікоў абароны Брэсцкай крэпасці П.М. Гаўрылава. З 1939 г. выпускнік ваеннай акадэміі ім. М.В. Фрунзе П.Гаўрылаў камандаваў 44-м стралковым палком. У пачатку Вялікай Айчыннай вайны гэты полк уваходзіў у склад 42-й стралковай дывізіі 13-й арміі Заходняга фронту. 32 дні – з 22 чэрвеня па 23 ліпеня 1941 г. маёр П.М. Гаўрылаў кіраваў абаронай Усходняга форта Брэсцкай крэпасці. 23 ліпеня 1941 г., цяжка паранены, папаў у палон. Вызвалены савецкімі войскамі ў маі 1945 г. 30 мая 1957 г. адважны воін быў удастоены звання Героя Савецкага Саюза, а праз дзесяць гадоў быў узнагароджаны другім ордэнам Леніна. 28 верасня 1967 г. рашэннем Брэсцкага гарсавета народных дэпутатаў П.М. Гаўрылава было прысвоена званне “Ганаровы грамадзянін горада Брэста”. Жыў і працаваў у Краснадары. Быў дэпутатам Вярхоўнага Савета 5-га склікання. Пётр Міхайлавіч памёр 26 студзеня 1979 г. Ён пахаваны на Брэсцкіх гарнізонных могілках. Яго іменем названы калгас у Татарстане, вуліца ў Брэсце, дзе ўстаноўлена мемарыяльная дошка [1, с. 108].

У 1944 г. актыўны ўдзел у вызваленні Беларусі прыняў памочнік камандзіра 9-га гвардзейскага знішчальна-авіяцыйнага палка 8-й паветранай арміі 3-га Беларускага фронту Султан Амет-хан. Апошні варожы самалёт ён збіў над Берлінам. Усяго за гады вайны двойчы Герой Савецкага Саюза Амет-хан Султан здзейсніў 603 баявых вылетаў, удзельнічаў у 150 паветраных баях, у якіх асабіста збіў 30 самалётаў праціўніка і 19 у групавых баях. Султан Амет-хан быў узнагароджаны 3

ордэнамі Леніна, 5 ордэнамі Чырвонага цяга, ордэнам Аляксандра Неўскага, Айчыннай вайны I-й ступені, Чырвонай Зоркі і іншымі ордэнамі і медалямі. Пасля вайны Султан Амет-хан працаваў лётчыкам-выпрабавальнікам. Лаўрэат Дзяржаўнай Прэміі СССР 1953 г. Падпалкоўнік Султан Амет-хан загінуў пры выпрабаванні самалёта 1 лютага 1971 г. на 51-м годзе жыцця. Яго імя навечна ўнесена ў спіскі воінскай часці [1, с. 19].

Двойчы Герой Савецкага Саюза Муса Гайсінавіч Гарэеў ваяваў на франтах Вялікай Айчыннай вайны з верасня 1942 г. Пілот, камандзір звяна, эскадрылі, штурман 76-га гвардзейскага штурмавога авіяпалка. Удзельнік баёў пад Сталінградам, у Данбасе, на Крыме, Беларусі, Польшчы, Германіі. Удзельнік вызвалення Барысава, Віцебска, Оршы, Мінска, Гродна. Здзейсніў 250 баявых вылетаў. Пасля вайны працаваў на адказных камандных пасадах у Савецкай Арміі [1, с. 112].

Герой Савецкага Саюза, камандзір эскадрылі 46-га гвардзейскага Таманскага начнога лёгкабамбардзіровачнага жаночага авіяпалка гвардыі капітан Вольга Санфірава пад час Беларускай наступальнай аперацыі 1944 г. бамбіла жывую сілу і тэхніку праціўніка пад Магілёвам, Гродна, на пераправе праз раку Пціч. На яе рахунку 630 баявых начных вылетаў. У ноч на 13 снежня 1944 г. пры вяртанні з баявога задання яе самалёт быў падбіты. В. Санфірава загінула на мінным полі. Пахавана ў брацкай магіле ў гарадскім парку г. Гродна, дзе яе іменем названая вуліца [1, с. 459].

Намеснік камандзіра эскадрылі 46-га гвардзейскага Таманскага начнога лёгкабамбардзіровачнага жаночага авіяпалка Герой Савецкага Саюза Магуба Сыртланава вызначылася ў баях пад час прарыва абароны ворага на рацэ Проня, за вызваленне Магілёва, Мінска і Гродна. За гады вайны здзейсніла 780 баявых вылетаў на бамбардзіроўку жывой сілы і тэхнікі праціўніка. Пасля вайны жыла ў Казані, працавала на заводзе. Памерла ў 1971 г. [1, с. 508].

Баявы шлях беларускага татарына генерал-лейтэнанта Браніслава Іосіфавіча Палтаржыцкага (1894-1969), ураджэнца г. Нясвіжа пачаўся яшчэ ў 1913 г. Удзельнік Першай сусветнай вайны 1914-1918 гг., грамадзянскай вайны 1918-1921 гг., служыў у войсках Беларускай, Маскоўскай ваенных акруг, працаваў выкладчыкам курсаў “Выстрал”. У Вялікай Айчыннай вайне быў камандзірам дывізіі, намеснікам камандзіра корпуса на Паўночна-Заходнім, Сцяпным, Варонежскім, 1-м Украінскім і 1-м Беларuskім франтах. У 1944-1957 гг. служыў у Войску Польскім [2, с. 390].

Трагічна склаўся лёс другога генерала з беларускіх татараў, камандзіра дывізіі Іскандэра Іскандэравіча Талькоўскага. І.І. Талькоўскі пачынаў ваенную кар’еру ў гады Першай сусветнай вайны. У 1917-1918 гг. – камандзір мусульманскага палка 1-й Петраградскай стралковай дывізіі. У 1919-1931 гг. у Казані, начальнік стралковай часці 2-іх мусульманскіх камандных курсаў, начальнік штаба, камандзір 1-й Асобай Прыволжскай татарскай стралковай брыгады. З 1923 г. – начальнік і камісар аб’яднанай Татара-Башкірскай ваеннай школы, з 1931 г. – камандзір і ваенкам 3-й стралковай Крымскай дывізіі. У 1938 г. яго арыштоўваюць, выключаюць з партыі і звальняюць у адстаўку [3]. Аднак 16 мая 1940 г. судовая справа па абвінавачванню І.І. Талькоўскага была спынена. Далейшая служба І.І. Талькоўскага праходзіла ў Маскве, дзе ён працаваў выкладчыкам, начальнікам курса Ваеннай Акадэміі імя

М.В. Фрунзе. Вайна застала І.І. Талькоўскага ў военным гарадку ў м. Шкло (Заходняя Украіна), дзе ён знаходзіўся з курсантамі акадэміі. Эвакуацыя лагера была праведзена І. Талькоўскім на высокім прафесійным узроўні. 30 чэрвеня 1941 г. І.І. Талькоўскі быў арыштаваны ў другі раз. 11 лютага 1942 г. было канчаткова сфармулявана абвінавачванне, па якому былы камандзір 3-й Крымскай дывізіі абвінавачваўся ва “удзеле ў антысавецкай ваеннай змове і рабоце на германскую разведку”. На асабовай нарадзе пры НКУС СССР 13 лютага 1942 г. І.І. Талькоўскі быў асуджаны да смяротнага пакарання [4, с. 119]. Вярхоўная калегія Вярхоўнага Суда СССР 25 красавіка 1956 г. спыніла справы у адносінах да генерала І.І. Талькоўскага за адсутнасцю састава злачынства і адмяніла пастанову ад 13 лютага 1942 г. [5, с. 72].

Прадстаўнікі татарскага народа не толькі мужна змагаліся на франтах вайны, але і ў падполлі, і ў партызанскіх атрадах. Дакументальныя крыніцы пяці партызанскіх брыгад, якія ў першай палавіне 1944 г. дзейнічалі на тэрыторыі Баранавіцкай, беластоцкай і Брэсцкай абласцей сведчаць, што ў брыгадзе імя В.П. Чкалава змагаліся татары П.А. Разяпаў, Я.А. Ахмадулін, Г.С. Сабрыеў, Н. Цітырбаеў, Г.Б. Быкава, К. Кінжаметаў, А.М. Муха, Х.В. Валееў. У брыгадзе імя І.В. Сталіна змагаліся А. Яладзінаў, Х.Д. Султанаў, І.І. Кабіраў, М.М. Калямаў, Т.І. Найгубекаў. У брыгадзе імя А.Неўскага ваявалі І.І. Саліхаў, С.А. Валееў, І.А. Хуббееў, І.М. Сафу. У брыгадзе імя І.І. Леніна змагаліся С. Кадыраў, А. Абдулаліеў, А. Галімаў, К.А. Дзенікоеў, М.З. Закіраў, С. Гусманаў, А. Цюменаў, С. Гайнудзінаў, Н.Ф. Бікошаў [6, с. 508].

З дакументаў відаць, што шлях татараў у партызаны быў даволі складаным. Да пачатку вайны большасць з іх служылі ў Чырвонай Арміі на тэрыторыі Беларусі. У першыя месяцы вайны многія апынуліся ў нямецкім палоне, частка трапіла ў акружэнне і асела ў гарадах і вёсках. У розны час у 1943 г. партызанамі вышэй названых брыгад сталі 17 чалавек і 5 чалавек у 1944 г. Такім чынам, воіны-татары, што апынуліся на акупаванай тэрыторыі, засталіся вернымі воінскай прысязе і са зброяй у руках ваявалі супраць германскіх агрэсараў. Дакументальныя крыніцы таксама сведчаць, што ў час суровага выпрабавання ў шэрагах беларускіх партызан не існавала праблем міжнацыянальнага супрацьстаяння. Людзі розных нацыянальнасцей былі аб’яднаны адзінай ідэяй барацьбы з акупантамі.

Архіўныя дакументы таксама даюць права сцвярджаць, што прадстаўнікі татарскага народа карысталіся аўтарытэтам і павагай у партызан. Адным з кіраўнікоў партызанскага падполля і партызанскага руху ў Баранавіцкай вобласці быў ураджэнец Татарстана, выпускнік Казанскага камуністычнага універсітэта Ахмет Зіганшавіч Гайсараў. У чэрвені 1941 г. ён у якасці інструктара палітаддзела быў удзельнікам абароны Беластока. Гайсараў быў старшым палітруком, што адпавядала воінскаму званню маёра. З сакавіка 1943 г. ён знаходзіцца ў партызаных: спачатку радавым, затым камандзірам узвода. У жніўні 1943 г. А.З. Гайсараў прызначаецца камісарам партызанскага атрада імя Н.Н. Воранава. З кастрычніка 1943 г. Ахмет Зіганшавіч – камісар партызанскай брыгады імя Г.К. Жукава, а затым другі сакратар Стаўбцоўскага падпольнага райкома партыі. Татарын А.З. Гайсараў разам з першым сакратаром Стаўбцоўскага падпольнага РК КП(б)Б, беларусам В.З. Царуком (які ў 1944 г. быў уганараваны званнем Героя Савецкага Саюза) паспяхова

кіравалі барацьбой насельніцтва Стаўбцоўскага раёна супраць нямецкіх акупантаў і карыстаўся заслужаным аўтарытэтам сярод партызан і жыхароў раёна. Кавалер шматлікіх урадавых узнагарод Ахмет Зіганшавіч Гайсараў у 1944-1977 гг. знаходзіўся на партыйнай, адміністрацыйна-гаспадарчай і савецкай рабоце. Яго не стала ў 1981 г. [7, с. 136-137].

Настаўнік Шайхуш Нігамаевіч Нігамаеў быў прызначаны камісарам брыгады імя К.К. Ракасоўскага, членам Дунілавіцкага падпольнага райкама КП(б)Б Вілейскай вобласці. Камісарам 1-й Смаленскай партызанскай брыгады, якая дзейнічала ў Віцебскай вобласці, быў Ікрам Халілавіч Вайзулін. Некаторыя воіны-татары ў гады вайны былі прызначаны камісарамі партызанскіх атрадаў, вялі вялікую работу па выхаванню партызанаў у духу непакіснай упэўненасці перамогі над ворагам. Так, напрыклад, крымскі татарын Абдураім Ібрагімаў быў прызначаны камісарам 9-га атрада імя С.А. Пацея Лепельскай партызанскай брыгады імя І. Сталіна. Палітычную работу ў атрадзе імя Р.І. Катоўскага брыгады імя К.К. Ракасоўскага Вілейскай вобласці ўзначальваў Разіддзін Інсафуддзінавіч Інсафуддзінаў [8, с. 139].

Воіны татарскай нацыянальнасці займалі і іншыя камандныя пасады ў партызанскіх атрадах. Так, Галімзян Мулаянавіч Мулаянаў быў начальнікам штаба атрада імя В.І. Чапаева брыгады імя У.І. Леніна, якая дзейнічала на тэрыторыі Пінскай вобласці. Камуніст Д. Дзенікоеў быў камандзірам аддзялення, камсамалец А. Цюменаў быў камандзірам дыверсійнай групы [6, с. 509].

Выключна важнай крыніцай папаўнення інтэрнацыянальнай сям’і беларускіх партызан і падпольшчыкаў з’яўляліся пасланцы савецкага тылу. Наглядным сведчаннем таму можа служыць Асобы беларускі збор, дзе вялася планамерная падрыхтоўка партызанскіх кадраў для засылкі ў варожы тыл. Асноўны кантынгент навучэнцаў складалі беларусы. Разам з тым амаль 10% курсантаў былі прадстаўнікамі іншых брацкіх народаў, у тым ліку і татарскага, якія выказалі жаданне змагацца з ворагам на захопленай ім тэрыторыі. Акрамя таго, па загаду партыі, камандавання Чырвонай Арміі на акупаваную тэрыторыю Беларусі накіроўваліся групы і атрады для вядзення разведвальнай і дыверсійнай работы. Так, разведатрадам “Масква”, які прыбыў з Вялікай зямлі, камандаваў Фарыд Саліхавіч Фазліахметаў, ураджэнец в. Вялікія Сабы, што пад Казанню. Атрад вёў разведку, перадаваў за лінію фронту разведдадзеныя, праводзіў дыверсіі, удзельнічаў у “рэйкавай вайне” і скончыў свой баявы шлях у Польшчы [8, с. 140].

Дзесяткі сыноў і дачок татарскага народа змагаліся з ворагам у падполлі сёл і гарадоў, былі падрыўнікамі, разведчыкамі. З-пад Юрацішак у Рудзенскі раён прыйшла група акружэнцаў на чале з капітанам А.Д. Сяргеевым. Яна з’явілася ядром, вакол якога пачаў гуртавацца атрад. Адным з першых у яго ўступіў ваеннаслужачы Ш.Бейбекаў – мастак з Казані. У партызанскім атрадзе “Непераможны”, які дзейнічаў у паўднёвай частцы Мінскай вобласці, смеласцю і храбрасцю вылучаліся ўраджэнцы Казані Т. Гібадулін, Н. Халіўлін, Р. Гарэеў. У атрадзе імя В.І. Чапаева 1-й Гомельскай брыгады павагай у баявых таварышаў карысталіся адважныя падрыўнікі з Казані, якія пусцілі пад адхон некалькі эшалонаў праціўніка. Па загаду камандавання атрада Р. Нізамаў, які працаваў у аўтагаражы райцэнтра Свяцілавічы, разам з таварышам замініравалі і спалілі гараж камандатуры, знішчылі некалькі грузавых і легкавых аўтамашын. Па загаду

партыйнага падполля згуртаваную групу патрыётаў стварыў у Бабруйску татарын А.М. Сумбаеў. Падпольшчыкі распаўсюджвалі ў горадзе лістоўкі, правялі некалькі баявых аперацый. 1 студзеня 1942 г. А. Сумбаеў з групай таварышаў пакінуў горад. Для яго пачаўся новы этап барацьбы – у партызанскім атрадзе [8, с. 140].

У складзе 537-га партызанскага палка, які дыслацыраваўся ў Кіраўскім і Клічаўскім раёнах Магілёўскай вобласці, адважным разведчыкам быў лейтэнант Рахім Нігматулін. Па загаду камандавання Чырвонай Арміі на чале групы партызан-разведчыкаў ён правёў адмысловую аперацыю па захопу нямецкага маёра – афіцэра штаба адной з воінскіх часцей. Перапраўлены разам з дакументамі за лінію фронту, нямецкі штабіст даў каштоўныя звесткі пра сістэму абароны гітлераўскіх войск на дадзеным участку фронту. Такіх прыкладаў мужнасці і адвагі, праяўленых партызанамі-татарамі, можна прыводзіць шмат. Але не ўсе яны дажылі да светлага дня перамогі. Многія з іх назаўсёды засталіся ў зямлі ўдзячнай Беларусі. Чытаем скупыя радкі архіўных дакументаў: “Ахмадулін Якаў Ахмадавіч, народжаны ў Марыйскай АССР, Парамонінскага раёна, Тасіта-Арлоўскага сельсавета ў вёсцы Тасіта-Арлоўка. Загінуў у няроўным баі ў вёсцы Строчыцы Мінскага раёна 28 снежня 1943 г. Пахаваны на могілках у вёсцы Пціч”. У красавіку 1944 г. варажая куля абарвала жыццё 30-гадовага партызана П.А. Разяпава.

Толькі ў спіску загінуўшых партызан, падпольшчыкаў, сувязных партызанскіх фарміраванняў і падпольных арганізацый, што дзейнічалі на тэрыторыі Мінскай вобласці у гады Вялікай Айчыннай вайны (усяго 12399 чалавек), пазначаны 48 татар [9].

Такім чынам, аналіз дакументаў і матэрыялаў сведчыць аб тым, што татары прынялі актыўны ўдзел у партызанскім руху, падпольнай барацьбе і франтавых аперацыях, у абарончых і вызваленчых бітвах на беларускай зямлі ў 1941-1944 гг. У той жа час вывучэнне невялікай колькасці крыніц дае падставы гаварыць, што на гэтым шляху даследчыкаў чакаюць новыя адкрыцці. Неабходна глыбокае, мэтанакіраванае даследаванне ўдзелу татар у Вялікай айчыннай вайне на тэрыторыі Беларусі.

Літаратура і крыніцы

1. Навечно в сердце народном: 3-е изд., доп. и испр. – Минск : БСЭ, 1984. – 607 с.
2. Энциклапедыя гісторыі Беларусі. – Мінск., 1999 – т. 5. – 592 с.
3. Шарафутдинов, Д. Р. Бездны мрачной на краю... Комдив Искандер Тальковский / Д. Р. Шарафутдинов. – Казань, 2000. – 223 с.
4. Гришин, Я., Шарафутдинов, Д. Отчизны верные сыны. О военачальниках – выходцах из древних татарских родов / Я. Гришин, Д. Шарафутдинов. – Казань, 2001. – 160 с.
5. Цэнтральны дзяржаўны архіў гісторыка-палітычнай дакументацыі Рэспублікі Татарстан. – Ф.30, Воп. 3, Спр. 973.
6. Каваленя, А. А. Да пытання ўдзелу татар у партызанскім руху на Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны // Татары-мусульмане на землях Беларусі,

Літвы і Польшчы: I міжнародная навукова-практычная канферэнцыя. Ч. III. – Мінск, 1995. – С. 508-509.

7. Иоффе, Э. К вопросу об участии татар в Великой Отечественной войне на территории Беларуси / Э. Иоффе // Исламская культура татар-мусульман Беларуси, Літвы і Польшчы и яе ўзаемадзеянне з беларускай і іншымі культурамі: II міжнародная навукова-практычная канферэнцыя. Ч. II. – Мінск, 1995. – С. 136-137.

8. Павлов, В. Уроженцы Татарии во всенародной партизанской войне против гитлеровских захватчиков на территории Белоруссии (1941-1945 гг.) / В. Павлов // Исламская культура татар-мусульман Беларуси, Літвы і Польшчы и яе ўзаемадзеянне з беларускай і іншымі культурамі: II міжнародная навукова-практычная канферэнцыя. Ч. II. – Мінск, 1995. – С. 139-140.

9. Память. Минская область. – Минск, 1995. – 986 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ